

SAYLOV TIZIMLARINING BIR-BIRIDAN FARQLI JIHATLARI, AFZALLIK VA KAMCHILIKLARINING TAHLILI

Baxtiyoro Farangiz Ulug'bek qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti

Xalqaro huquq va qiyosiy huquqshunoslik fakulteti talabasi

farangizbaxtiyorov@gmail.com

Annotatsiya: Ko'p yillar oldin, saylov tizimlari odatda, eng o'zgarmas demokratik institutlar bo'lgan. Shunga qaramay, mamlakatlar eng yaxshi siyosiy natijalarga erishish umidida har xil turdagi saylov tizimini qo'llashda davom etmoqda - ammo bu natijalar ahamiyati nimada va ular o'sha mamlakatlardagi fuqarolar uchun foydalimi? An'anaviy argumentga ko'ra, saylov tizimini tanlash "imkoniyat narxi" yoki "almashtirish" bilan bog'liq; siz parlamentdagi vakillik yoki hukumatning javobgarligi, birlashgan partiyalar yoki alohida javobgar siyosatchilar o'rtasida, majoritar yoki proporsional saylov tizimlari o'rtasida tanlov qilishingizga to'g'ri keladi.

Kalit so'zlar: Proporsional, majoritar, aralash saylov tizimlari, mutlaq ko'pchilik, nisbiy ko'pchilik, saylov uchastkalari.

Abstract: Many years ago, electoral systems were generally the most immutable democratic institutions. Nevertheless, countries continue to use different types of electoral systems in the hope of achieving the best political results - but what do these results mean and are they good for the citizens of those countries? According to the traditional argument, the choice of electoral system is about "opportunity cost" or "substitution"; you have to choose between parliamentary representation or government accountability, between united parties or individually accountable politicians, between majoritarian or proportional electoral systems.

Key words: Proportional, majoritarian, mixed electoral systems, absolute majority, relative majority, polling stations.

Аннотация: Много лет назад избирательные системы вообще были самыми незыблемыми демократическими институтами. Тем не менее, страны продолжают использовать различные типы избирательных систем в надежде на достижение наилучших политических результатов – но что означают эти результаты и хороши ли они для граждан этих стран? Согласно традиционному аргументу, выбор избирательной системы связан с «альтернативными издержками» или «замещением»; вам придется выбирать между парламентским представительством или подотчетностью правительства, между объединенными партиями или лично подотчетными политиками, между мажоритарной или пропорциональной избирательными системами.

Ключевые слова: пропорциональная, мажоритарная, смешанная избирательные системы, абсолютное большинство, относительное большинство, избирательные участки.

KIRISH

Ko‘p yillar oldin, saylov tizimlari odatda, eng o‘zgarmas demokratik institutlar bo‘lgan. Shunga qaramay, mamlakatlar eng yaxshi siyosiy natijalarga erishish umidida har xil turdagi saylov tizimini qo‘llashda davom etmoqda - ammo bu natijalar ahamiyati nimada va ular o‘sha mamlakatlardagi fuqarolar uchun foydalimi? An’anaviy argumentga ko‘ra, saylov tizimini tanlash “imkoniyat narxi” yoki “almashtirish” bilan bog‘liq; siz parlamentdagi vakillik yoki hukumatning javobgarligi, birlashgan partiyalar yoki alohida javobgar siyosatchilar o‘rtasida, majoritar yoki proporsional saylov tizimlari o‘rtasida tanlov qilishingizga to‘g‘ri keladi.¹

Dastlab, Saylov tizimi nima?, degan savolni aniqlab olish lozim. O.Husanovning fikricha, saylov tizimi fuqarolarning saylov huquqi, saylov huquqi prinsiplari, qaysi organlar saylov yo‘li bilan tashkil qilinishi, saylov o‘tkazish muddatlari Oliy Majlis Senati a‘zolarini saylash tartibi, kimlar saylovda qatnasha olmasligini va Markaziy saylov komissiyasini tashkil qilish hamda vakolatlarini belgilovchi qoidalardan, ya‘ni saylov tizimidan iboratdir. Saylov munosabatlari keng tushuncha bo‘lganligi bois, u faqatgina konstitutsiya bilan tartibga solinmaydi. Saylov munosabatlari ko‘plab qonun va boshqa normativ hujjatlar bilan tartibga solinadi. Bu saylov tizimini keng ma‘noda tushunish hisoblanadi. Keng ma‘nodagi saylov tizimida saylovning ayrim xususiyatlarini emas, uni amalga oshirish va amalga oshirishgacha bo‘lgan va uning natijalarini aniqlash bosqichlarini ham o‘z ichiga oladi.

MUHOKAMA VA TAHLILLAR

Saylov tizimini tor ma‘noda, ya‘ni uning ayrim xususiyat va jihatlarini bir elementini tadbqiq qilish natija tushunish ham mumkin. Masalan, “**proporsional, majoritar saylov tizimi, aralash**” saylov tizimlarini keltirish mumkin. Bu tizimlar to‘liq saylov jarayonini qamrab olmasada, bir bosqichda namoyon bo‘ladi.

Demak, ko‘rinib turibdiki, saylov ko‘plab jarayonlarni o‘zida qamrab oladigan bosqichlarga asoslanadigan jarayon. Ammo, bu jarayonlarni amalga oshirishning turli davlatlarda turli usullari mavjud. Bu esa ularni tizimlashtirishga zaruriyatni yuzaga keltiradi. Saylovni o‘tkazishga zaruriyat yuzaga kelishi bilan nomzodlarni qanday tartibda lavozimiga saylash to‘g‘ri va eng samarali yo‘l bo‘lishi mumkinligi o‘ylanadi. Saylov natijalari faqatgina davlat uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega emas, bu jarayon fuqarolarning siyosiy huquqi bo‘lib, ularning o‘z vakolatlarini vakillari orqali amalga oshirish imkoniyatini ro‘yobga chiqarib beradi.

Vakillik demokratiyasi rivojlanishining ko‘p asrlik tarixi saylov tizimining uchta asosiy turini – **majoritar, proporsional va aralash saylov** tizimini ishlab chiqdi. Bu tizimlarning ham o‘ziga xos afzallik va kamchilik tomonlarini ko‘rib chiqamiz.

Fransuzcha – majorit (**ko‘pchilik**) so‘zidan olib keladi va bu turdagi tizimning nomi asosan uning mohiyatini ochib beradi, g‘olib va shunga mos ravishda tegishli saylangan lavozim egasi saylovoldi ishtirokchilaridan biriga aylanadi, ko‘pchilik

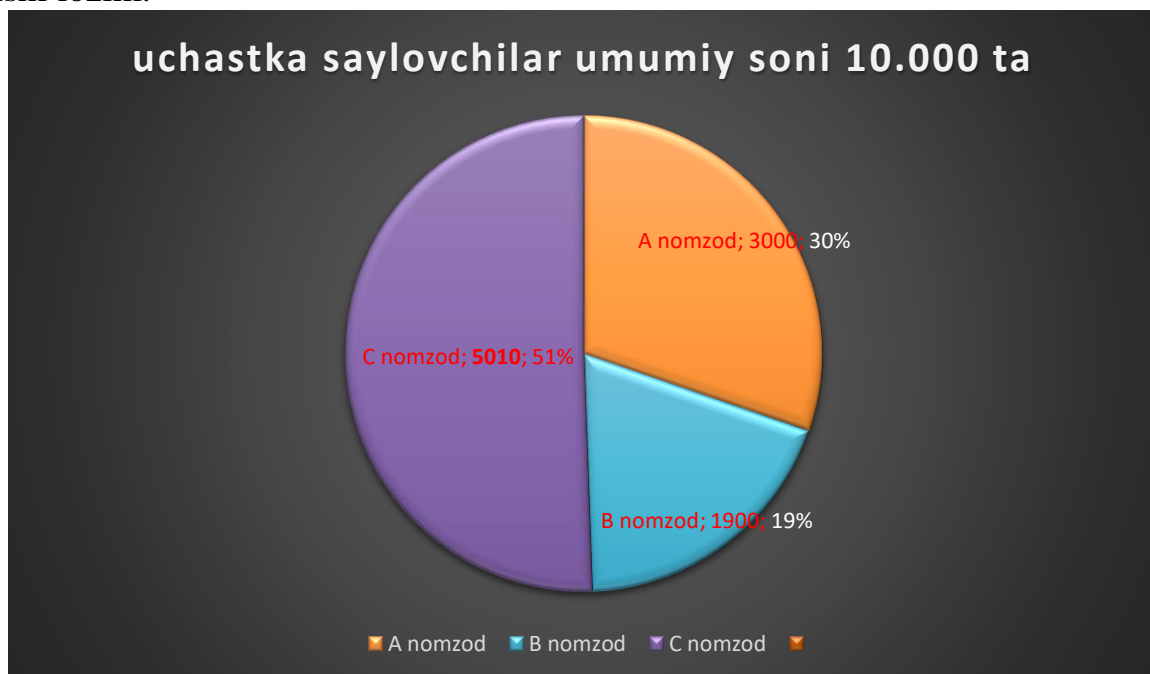
¹ Lijphart, A. “Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries”. New Haven, CT: Yale University Press., (1984) . 2-3p Available at: <https://doi.org/10.2307/1956899>

ovozni olgan kurash. Mutlaq ko‘pchilik ovozigaga asoslanib, haqiqiy deb topilgan ovozlarning umumiy sonining mutlaq ko‘p ovozini olgan (ya’ni 50% + 1) nomzod saylangan hisoblanadi. Misol uchun, **Fransiyada** Milliy Majlis- parlamentga saylovlarda mutlaq ko‘pchilik ovozigaga asoslangan majoritar tizim qo‘llaniladi. “Majoritar saylov tizimining ikki turi mavjud, bular **nisbiy ko‘pchilik** ovozigaga asoslanuvchi majoritar tizim. Ikkinchisi, **mutlaq ko‘pchilik** ovozigaga asoslangan majoritar saylov tizimi”.²

Nisbiy ko‘pchilik ovozigaga asoslangan majoritar saylov tizimida – eng oddiy saylov tizimining turi. Bunda, g‘olib aniqlanishi qolgan nomzodlarga berilgan ovozlar nisbatiga qarab olinadi. Aniqroq qilib aytganda qancha ovoz olishi kerakligi belgilab qo‘yilmaydi (masalan, yarmidan ko‘pi) ikkinchi nomzoddan ko‘p ovoz olishi kifoya. Bu saylov tizimining boshqalaridan

- Farqi – oddiy bo‘lib, murakkab jarayonlardan holiligi;
- Afzalligi – ko‘p muddat talab qilmaydi;
- Kamchiligi – nomzodlarga berilgan ovoz teng bo‘lib qolishi (kamdan-kam holatlarda).

Mutlaq ko‘pchilik ovozigaga asoslanadigan majoritar tizim – yuqoridagi tizimdan farqi bu turdagi saylovda nomzodlar umumiy ovozning yarmidan ko‘pini qo‘lga kiritishi lozim.

Yuqorida, 50+1 mutlaq ko‘pchilik ovozi bilan C nomzodning g‘olib bo‘lishini kuzatish mumkin.

•Kamchiligi – Mutlaq ko‘pchilining ovozi, ya’ni 50 +1 ga erishilmaguncha, qayta saylov o‘tkazilaveradi, jarayonning muddatini cho‘zilishiga sabab bo‘ladi; eng katta kamchiligi esa – diagrammada “g‘olibdan tashqari A va B nomzodlarga berilgan salkam 50% i (4990 ta ovozni ahamiyatsiz qilib qo‘yadi) “yo‘qoladi” natijada A va B

² Norris, P. (1997). Choosing Electoral Systems: Proportional, Majoritarian and Mixed Systems. *International Political Science Review / Revue Internationale de Science Politique*, Available at: <http://www.jstor.org/stable/1601345>

nomzodlarga ovoz bergan saylovchilar o'z vakillarini parlamentga o'tkaza olmaydilar".³

• Afzalligi – tomonlar orasida raqobatning kuchli bo'lishi; saylovchilar saylanuvchi subyektlarni yaqindan biladi, ularning saylov oldi tashviqotlarida ishtirok etish orqali.

Bundan tashqari ayrim manbalarda, malakali ko'pchilik ovoziga asoslangan majoritar tizim ham keltirib o'tiladi. **Malakali ko'pchilik** saylov tizimi – nomzod yoki nomzodlar muayyan okrugdan malakali ko'pchilik **2/3** qismi, ya'ni **65%** ovoz to'plaganlarida saylangan hisoblanadi. Bunday saylov tizimi juda kam uchraydi, chunki mazkur tizim o'z xususiyatiga ko'ra, juda past natija beradi, ya'ni nomzodlar doim ham belgilangan miqdordagi saylovchining ovozini to'play olmaydi, natijada saylov ko'plab turlarda o'tkazilishiga to'g'ri keladi. "Hozirda **Chili Parlamentining** quyi palatasiga saylovlarda mazkur tizimdan (2/3 qism) foydalanadi".⁴

Fikrimizcha, majoritar saylov tizimining o'ziga xos afzalliklari bo'lishi bilan birga qator kamchiliklari ham bor. Lekin, hozirgi kunda juda ko'p davlatlarda saylov jarayonlari shu tizim asosida boradi. Ammo, davlatda partiyalar soni nihoyatda ko'p bo'lsa, mutlaq ko'pchilik yoki malakali ko'pchilikning ovoziga erishish birmuncha qiyinchiliklar tug'diradi. Biroq, eng katta afzalligi munosib nomzodning tanlanishida va albatta, bunga erishguncha nomzodlarning yangi g'oya, fikrlari mamlakatni modernizatsiya qiluvchi va rivojlanishning ulkan pog'onalariga chiqishda yordam beruvchi vakolatli organlarning shakllanishi imkonini beradi.

Proporsional saylov tizimi esa partiya ro'yxati bo'yicha saylovchilar tomonidan ovoz berishni nazarda tutadi. Siyosiy partiya, harakatlar va ularning ittifoqlari o'z nomzodlar ro'yxatini ilgari surishadi. Saylovchi siyosiy partiya, harakatlar ularning rahbar va a'zolariga bo'lgan munosabatlardan kelib chiqqan holda, shu ro'yxatlardan biriga ovoz beradi. Saylovlarda ishtirok etgan saylovchilarning umumiy soni proporsional saylov tizimi bo'yicha deputatlar mandatining umumiy soniga bo'linadi (masalan, **25 %** ovoz olgan partiya $\frac{1}{4}$ o'rin).

✓ Afzalligi – saylovchilarning ovozlari yo'qolmaydi, proporsional holatda partiya va harakatlar vakillik organida mandatga ega bo'ladilar.

✓ Kamchiligi – saylovchi abstrakt shaxslarni saylaydi, ya'ni u faqat partiya liderlariniva bir nechta faollarinigina bilishi mumkin, qolganlari esa unga noma'lum, shu sababli ham saylovchi kinga ovoz berayotganligini bilmaydi.

XULOSA

Bizningcha, ushbu saylov tizimi birmuncha samarasiz, negaki saylovchi o'zi xohlagan vakilga emas ro'yxatdagi o'zi bilmagan shaxslarga ovoz beradi. Individuallikka asoslangan va mandatga ega bo'lish uchun har bir ovozga o'z harakati va tashviqotlari natijasida xalqning ishonchini qozona olgan shaxslar hokimiyatga kelishi maqsadga muvofiq.

³Konstitutsiyaviy huquq. Ensiklopedik lug'at. Ma'sul muharrir va mualliflar jamoasi rahbari B. Mustafoyev – Toshkent: "O'zbekiston nashriyoti", 2006 yill. – 272 b

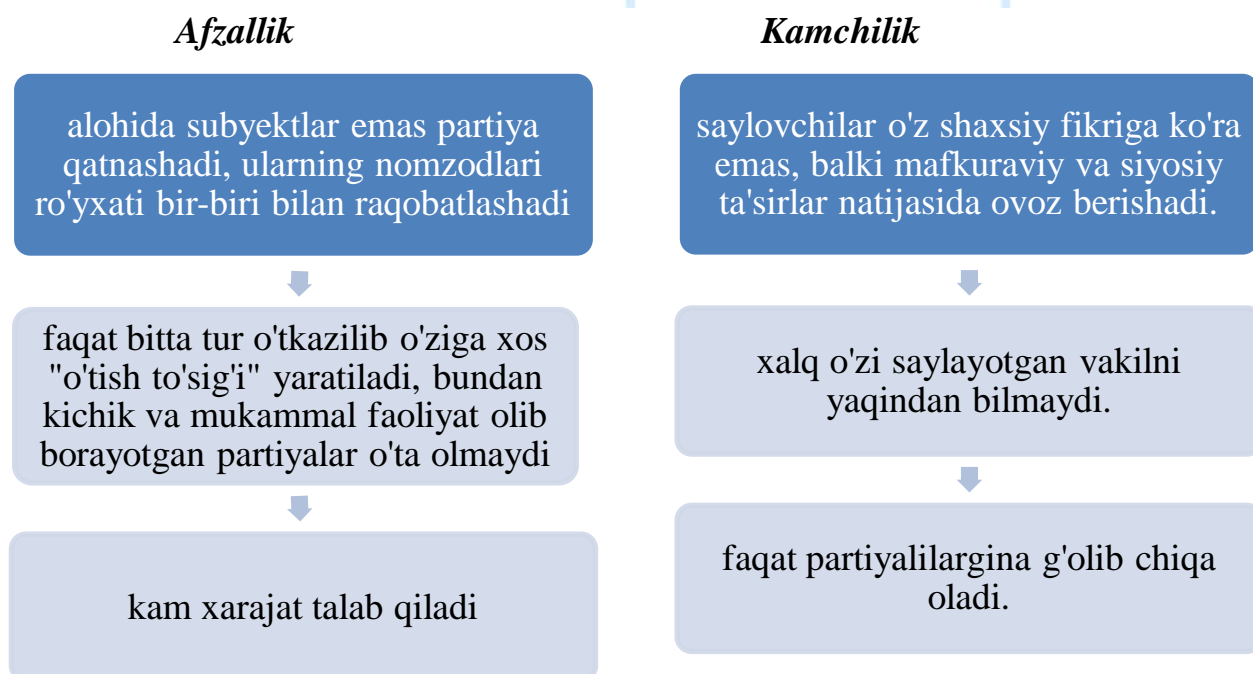
⁴ O'zbekiston yuridik ensiklopediyasi / Nashr uchun ma'sul R.A. Muhiddinov va boshq.; ma'sul muharrir N. To'ychiyev. – T.: Adolat, 2010. – 287-b

Aralash saylov tizimida har ikki saylov tizimidan bir saylov jarayonida qo'llaniladi

Majoritar saylov tizimi

Proporsional saylov tizimi

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlab o‘tishim mumkinki, shaffof saylov tizimini aniqlab o‘sha tizimning faoliyatida har bir shaxs faol ishtirok etishi lozim. Hokimiyatning to‘g‘ri shakllanishida ham, bu tizimni aniqlashtirib olish juda muhim. Kamchilik va afzalliklariga qaramay har bir saylov tizimining o‘ziga xos xususiyatlari bor. Lekin, eng yaxshisini tanlash ahamiyatliroqdir.

Foydalanilgan manbalar:

1. Husanov O.T., 2020-y., 2021-y. “Yuridik adabiyotlar publish”, 2020-y., 2021-y. 210-bet.
2. Lijphart, A. “Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries”. New Haven, CT: Yale University Press., (1984) . 2-3p Available at: <https://doi.org/10.2307/1956899>
3. Norris, P. (1997). Choosing Electoral Systems: Proportional, Majoritarian and Mixed Systems. *International Political Science Review / Revue Internationale de Science Politique*, Available at: <http://www.jstor.org/stable/1601345>
4. Konstitutsiyaviy huquq. Ensiklopedik lug‘at . Ma’sul muharrir va mualliflar jamoasi rahbari B. Mustafoyev – Toshkent: “ O‘zbekiston nashriyoti”, 2006 yill. – 272 b
5. O‘zbekiston yuridik ensiklopediyasi / Nashr uchun ma’sul R.A. Muhiddinov va boshq.; ma’sul muharrir N. To‘ychiyev. – T.: Adolat, 2010. – 287-b
6. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021-y., 03/21/683/0375-son <https://lex.uz/uz/docs/-51799>
7. <https://www.uk-engage.org/2013/08/what-are-the-advantages-and-disadvantages-of-using-a-proportional-representation-pr-electoral-system/>